

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-07-22

UDK 94:321.64(262.3)"18/19"

»JADRAN JE NAŠ«. NACIONALNO PRISVAJANJE JADRANSKEGA MORJA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO IN PO NJEJ

Borut KLABJAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: borut.klabjan@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Jadransko morje je od nekdanj veljalo bodisi za območje stika bodisi za nepremostljivo oviro in mejo med bregovoma. Zlasti vzpon nacionalne ideje je bil razlog, da je od druge polovice 19. stoletja prišlo do vse bolj odkrite »nacionalizacije morja«. Jadransko morje se je znašlo v primežu obdobja nacij in nacionalizma ter posameznih prisvajalnih nacionalističnih vizij, ki so si prizadevale za nacionalno osvojitve Jadrana; posamezne nacionalne ideologije so trdile, da je Jadransko morje Mare nostrum.

Žarišče pričujočega prispevka je preučitev prisvajalnih tendenc raznih nacionalnih akterjev, bodisi nacionalistične organizacije, posamezniki ali državne ustanove, ki so si s svojo retoriko, in nemalokrat tudi s političnimi praksami, lastili Jadransko morje v času pred prvo svetovno vojno in po njej. Poseben poudarek je posvečen analizi interesov tistih srednjeevropskih sil, ki so po razpadu večnacionalnih imperijev, v tem primeru habsburške monarhije, »posredno« mejile na jadranski prostor.

Ključne besede: Jadran, Jadransko morje, nacionalizem, jadransko vprašanje, mednarodni odnosi

»L'ADRIATICO È NOSTRO«. L'APPROPRIAZIONE NAZIONALE DELL'ADRIATICO PRIMA E DOPO LA GRANDE GUERRA

SINTESI

Il mare Adriatico può essere considerato sia come territorio d'incontro e convergenza oppure come un limite invalicabile e confine tra due sponde. Soprattutto l'ascesa dell'idea nazionale è stata la causa che ha portato, dalla seconda metà del XIX secolo, ad una sempre più esplicita »nazionalizzazione del mare«. Il mare Adriatico si è così trovato ad essere vittima dell'epoca dei nazionalismi e delle contrapposte visioni nazionaliste, che si adoperavano per l'appropriazione nazionale dell'Adriatico; le varie ideologie nazionali affermavano che il mare Adriatico era Mare nostrum.

L'obiettivo di questo studio è quello di analizzare le tendenze appropriatrici dei vari attori nazionali, sia che fossero organizzazioni nazionaliste, singole persone oppure entità statali, che con la loro retorica, e spesso anche con pratiche politiche, tentavano di appropriarsi del mare Adriatico nel periodo precedente ed antecedente la prima guerra mondiale. L'attenzione è rivolta soprattutto a quegli ambiti statali centroeuropei, che dopo la Grande guerra e la dissoluzione degli imperi multinazionali, in questo caso dell'impero Austro-Ungarico, confinavano »indirettamente« con lo spazio adriatico.

Parole chiave: Adriatico, mare Adriatico, nazionalismo, questione adriatica, relazioni internazionali

UVOD

V zadnjih letih se je zunanjepolitična agenda na relaciji slovensko-hrvaških odnosov večkrat omejila na določanje državne meje na morju. Prisivajalni diskurzi državnih ustanov, organizacij civilne družbe in uglednih posameznikov so na eni in drugi strani privedli do napetih trenutkov in toni so bili včasih tako ostri, da so polemike odmevale celo na evropski ravni, medtem ko je debata o tem, kje naj poteka meja v Piranskem zalivu, monopolizirala lokalno sceno, bodisi na politični bodisi na ravni civilne družbe. Slovenski osrednji tednik Mladina je nastalo situacijo ironično strnil v majici z napisom »Jadran je naš«. Napis se navezuje na propagandistični slogan iz časa po drugi svetovni vojni »Trst je naš«, a se je v zadnjih letih ponovno pojavil kot uspešen populistični slogan v slovenski politični areni.¹ Med najbolj znanimi primeri je prav gotovo uspeh liste dosedanjega kopskega župana Borisa Popoviča »Koper je naš«, a ta besedna zveza se je v kratkem razširila tudi v druga okolja. Čeprav so se polemični toni med Ljubljano in Zagrebom, v mesecih od začetka pisanja tega članka (leta 2009) do časa, ko je pred končno oddajo v tisk (marec 2011), precej umirili, je vprašanje meje na morju, v pričakovanju mednarodne arbitraže, še vedno med najpomembnejšimi vprašanji med državama.

Vendar spori o Jadranskem morju niso od danes. Podobne prisvajalne tendence so bile namreč v praksi že v preteklosti; prav gotovo je postopna oslabeitev Beneške republike v 18. stoletju, ki je več stoletij monopolizirala jadranski prostor, in širjenje habsburške države proti jugu, na Balkan, ter njena uveljavitev kot velike sile, jadranskemu prostoru prinesla nove razvojne možnosti. Leta 1717 je cesar Karel VI. razglasil svobodno plovo po Jadranskem morju, kar je postopoma zmanjšalo vlogo *Serenissime* in kazalo na novo razporeditev moči v tem prostoru. Habsburška monarhija je zase zahtevala novo, vidno vlogo na ekonomskem mednarodnem prizorišču in je Trst in Reko izbrala za mesti, preko katerih bo trgovala s svetovnimi trgi. Zato ju je leta 1719 cesar

Karel VI. razglasil za svobodni pristanišči in iz Jadranskega morja nameraval narediti kanal za avstrijsko mednarodno trgovino.²

Podobno gospodarsko politiko sta sprejela tudi habsburška vladarica Marija Terezija in njen sin Jožef II. Čeprav izmenjava med jadranskimi pristanišči in tistimi deli imperija, ki so bili industrijsko najbolj razviti, ni dosegla tistega obsega, ki si ga je želel Dunaj, je gospodarsko sodelovanje ob pomoči državnih ukrepov zabeležilo pomembne uspehe. Hkrati so geopolitične spremembe od sredine 19. stoletja dalje Jadransko morje postopoma spremenile v interno jezero Trojne zveze, ki so jo leta 1882 oblikovali novonastali državni subjekti: Italija in Nemčija med letoma 1860 in 1871 in Avstro-Ogrska, ki je svoj dualistični ustroj uvedla leta 1867.³ A kljub temu, da so Berlin, Rim in Dunaj prišli do skupnih dogovorov glede upravljanja Jadrana (vojaško ga je npr. nadzirala avstro-ogrsko mornarica), bi bilo zmotno misliti, da so bila ravnotežja dokončno fiksirana.⁴ Zlasti vzpon nacionalne ideje je bil razlog, da je od druge polovice 19. stoletja prišlo do vse bolj odkrite »nacionalizacije morja«.⁵

Tako kot evropsko celino je obdobje nacij in nacionalizma prevzelo tudi Jadransko morje. Po dokončnem propadu *Serenissime* leta 1797 in kratkotrajnem ter neuspešnem Napoleonovem poskusu obvladovanja vzhodnojadranskega prostora z oblikovanjem Ilirskih provinc se je v jadranskem prostoru ustvaril vakuum, ki so ga želele zapolniti zgoraj omenjene države: Italija, Nemčija in Avstro-Ogrska.⁶ Z opozarjanjem na nekatera nasprotja med evropskimi imperiji in na diskurze ter politične prakse, ki so jih ti ali z njimi povezane organizacije oziroma posamezniki uveljavljali, se pričujoča študija želi vključiti v mednarodni znanstveni dialog, ki je izbral jadranski prostor kot primarni analitični fokus. Kljub temu da so bile do pred kratkim jadranske teme, zaradi perifernosti jadranskega prostora iz perspektive nacionalnocentričnih raziskav, na obrobju znanstvenega proučevanja, so nekatere študije postavile Jadransko morje v novo, središčno lego.⁷ V tem kontekstu želi članek prispevati segment k razumevanju načinov, kako so se

1 O zgodovini sintagme »Trst je naš« glej Pirjevec, 2008. Kako predstavlja uporaba te besedne zveze spolzko in delikatno področje, je pokazal tudi naslov kratkometražnega filma in hkrati diplomskega dela študenta na ljubljanski filmski akademiji, ki je zmotil celo sam vrh italijanske diplomacije; zunanji minister Franco Frattini je namreč čutil potrebo uradno poseči v bran »italijanskosti« Trsta, tako da je kratkometražec v kratkem doživel ogromen in nepričakovan uspeh publike tako v Sloveniji kot v Trstu ter njegovi okolici, kjer so ga predvajali po raznih slovenskih vaških društvih. Ko so polemike glede filma poenjale, se je napis »Trst je naš« znova pojavil na ogromnem plakatu v sklopu umetniškega projekta na ulici F. Severo sredi Trsta; kmalu zatem pa kot naslov na prvi strani slovenske izdaje revije Playboy. V teh primerih je italijanska politika modro molčala, a nelagodje v nekaterih krogih tržaške javnosti se je vendarle pokazalo na straneh tržaškega italijanskega dnevnika Il Piccolo.

2 O pomenu Reke in zlasti Trsta ter njenem gospodarskem vzponu od 18. stoletja dalje je izšlo več del. Med najbolj popolnimi gre izpostaviti Finzi et al., 2001–2003. Za uvodni del pričujočega članka gre še posebej omeniti Rumpfer, 2003.

3 O Jadranskem morju kot internem morju Trozveze glej Wörsdörfer, 2008.

4 O mednarodni pomorski politiki in vlogi Jadranskega morja v kontekstu avstrijsko-italijansko-nemških odnosov glej Sondhaus, 1994.

5 V smislu Mossejeve nacionalizacije množic prim. Mosse, 1974.

6 Med deli, ki so v zadnjem času izšli na temo nacionalnega vprašanja v jadranskem prostoru, glej Cattaruzza, 2003.

7 Med zadnjimi deli, ki se iz različnih perspektiv ukvarjajo z jadranskimi temami, gre omeniti zlasti Cocco, Minardi, 2007; Trinchese, Caccamo, 2008; 2011; Petri, 2010. Med slovenskimi deli glej Baskar, 2002.

internacionalne, nacionalne in lokalne narativne prakse stekale v jadranskem prostoru. Analiza se omejuje na obdobje pred prvo svetovno vojno in po njej, ko trenja na tem območju predstavljajo paradigmo za razumevanje nacionalnih nasprotij v širšem evropskem kontekstu.

Geopolitične spremembe, ki jih je povzročila Velika vojna, so na eni strani sprožile apetite novih, »nacionalnih« držav, ki so nastale na pogorišču razpadlih večnacionalnih imperijev, na drugi pa odprle pot iredentističnim upom nove Italije, ki je širila svojo imperialno politiko proti vzhodu. V tem smislu lahko politična nesoglasja uporabimo za razumevanje spornih mejnih območij, bodisi na kopnem kot na morju, ki so zaznamovala zgodovino evropske celine, predvsem, a ne izključno njenega srednjega in vzhodnega dela.

JADRANSKI PROSTOR IN »NACIONALIZACIJA MORJA«

Mehanizmi, ki so privedli do zdrobitve jadranskega prostora, se niso nenadoma pojavili sredi 20. stoletja, po 2. svetovni vojni, z oblikovanjem socialistične Jugoslavije, ki je dejansko obvladovala celotno vzhodno-jadransko obalo, od Boke Kotorske vse do Trsta, temveč so imeli svojo genezo in mentalno podstat v nacionalnem 19. stoletju (Ballinger, 2007).

V obdobju postopne povečane mednarodne konkurence in imperialističnih ter kolonialističnih apetitov evropskih, a tudi zunajevropskih sil, ki so zaznamovali zadnji dve desetletji 19. stoletja, jadranski prostor ni bil izjema. V primerjavi z zaveznicama iz Trojne zveze je bila Italija, kljub politični šibkosti, v prednosti. Zaradi dotedanje beneške hegemonije ni čudno, da je Fernand Braudel v svojem monumentalnem delu o Sredozemlju, ki je prvič izšlo leta 1949, napisal, da so bile obale Jadrana »območje zmagoslavne italijanske kulture« (Braudel, 1995, 131). Na prevlado večstoletne italijanske kulture in civilizacije se je večkrat navezovala italijanska nacionalistična retorika, ki je v tistih letih, na osnovi idej za politično zedinjenje apeninskega polotoka, vse bolj pridobivala na intenzivnosti. V primerjavi z zgodnejšimi misleci, kot npr. Albertom Fortisem, ki je v 70-ih letih 18. stoletja v vzhodnem sosedu videl neke vrste rousseaujevskega »dobrega divjaka«, ali pa nekoliko poznejših piscev, kot sta bila npr. zgodnji Giuseppe Mazzini ali Niccolò Tommaseo, ki so slovanske sosede videli in jih razumevali kot zaveznike v boju za nacionalno in

politično emancipacijo, so marsikateri kasnejši italijanski patrioti »drugega« z vzhodnega jadranskega brega potiskali v ozadje oziroma v podrejeni položaj (Fortis, 1987).⁸ Tudi taki, kot je bil na primer Pacifico Valussi, ki je še leta 1848 propagiral sodelovanje med Italijani in Slovani, se je kasneje opredelil za bolj agresivno italijansko politiko v jadranskem prostoru (Pirjevec, 2008, 31–32; prim. Valussi, 1871). Gesla in pojmi italijanskega nacionalizma in iredentizma so znani: od mentalnega konstrukta, ki posledično povezuje *latinità*, *romanità*, *venezianità* in se avtomatično reflektira v *italianità*, do mita biti *ante murale*, ki se kaže v različnih oznakah: »krščanskost«, »evropskost«, »branik civilizacije« v vzhodnem Sredozemlju in predvsem v jadranskem prostoru.⁹ Propagandna retorika je svoj višek dosegla s fašističnim režimom, ko je Mussolini 9. maja 1936 razglasil fašistični imperij in uresničil ambicije italijanskega sredozemskega imperija, najprej z zasedbo afriškega ozemlja in ustanovitvijo območja t. i. Africa Orientale Italiana ter nato z napadom na države na drugem bregu Jadranskega morja (Albanija, Grčija, Jugoslavija).¹⁰ Tako je italijanski duce uresničil gesla o italijanski prevladi v Jadranu, ki so izhajala iz nacionalističnega vzdušja 19. stoletja in ki jih je fašistično gibanje že od samega začetka svojega delovanja sprejelo za svoja ter jih privedlo do skrajnih oblik nadvlade.

Vendar so tudi drugi konkurenti imeli svoje zahteve in kljub temu, da je bil položaj Italije ugodnejši, so Nemčija, Avstro-Ogrska, predvsem pa novi nacionalni subjekti vzhodnega jadranskega prostora, vključeni v habsburški imperij, začeli oblikovati v 19. stoletju svojo »Jadransko zavest«. Nadaljnja analiza se zato ne namerava ukvarjati z že znanimi apropiacijskimi tendencami italijanskega nacionalizma in iredentizma, temveč se želi usmeriti na nasprotno stran in izpostaviti, kakšni so bili legitimacijski mehanizmi »drugega«, tistega, ki ga Braudel imenuje *de l'altra sponda* (Braudel, 1995, 132).

Med najbolj povednimi in očitnimi primeri »novega vala« v intelektualni percepciji jadranskega prostora gre prav gotovo izpostaviti Simona Jenka, slovenskega pesnika, ki je že leta 1865 tožil, da Jadransko morje ni več slovansko. Tistega leta je namreč v svojih Pesmih izdal pesem *Adrijansko morje*, morje, »nekaj slovansko«, kjer naj bi nekoč »mesta bela naših dedov [...] cvetela«, to morje je »tuji meč« podjarmil (Jenko, 2002, 68). V tej nostalgični pesmi, ki jo je nato uglasbil Anton Hajdrih in se jo v zborovskem sestavu poje še danes, je čutiti, kako je Jadransko morje enotna mentalna komponenta s kop-

8 Konceptualizacija Fortisove perspektive in predstavitev njegove ter na splošno beneške razsvetljenske paradigme vzhodnega Jadrana je v Wolff (2006). O konceptih sodelovanja med italijanskim in slovanskim svetom v mislih omenjenih intelektualcev glej Pirjevec (1977) in Pirjevec (1971). O večnacionalni strukturi in regionalni identiteti na vzhodnem Jadranu sredi 19. stoletja glej Reill, 2007.

9 Med mnogimi deli, ki opozarjajo na to temo, so med novjšimi Ferraioli (2008) in v istem zborniku tudi Tamburini (2008) in Di Girolamo (2008). Kako se je retorika o italijanski civilizaciji nadaljevala po drugi svetovni vojni glej članek Mihelj S. (2011), ki je v tisku. Zahvaljujem se avtorici, da sem lahko uporabil rokopisno verzijo članka.

10 Med boljšimi deli, ki so v zadnjem času izšli na to temo, je prav gotovo Rodogno, 2003; glej tudi Burgwyn, 2005.

nim, kjer so se Slovani zliili v »italijansko kulturo«, o kateri je pisal Braudel.¹¹ Uporaba zgodovinskega mita o prvenstvu ene skupine (v tem primeru Slovanov) v nekem prostoru (na Jadranu), ki si ga lastijo tudi druge skupine (romansko, v tem primeru zlasti italijansko prebivalstvo), je še posebej pomembna, saj naj bi v politični perspektivi ta skupina bila bolj upravičena od druge, da zahteva ta teritorij zase. Na podobnih temeljih je slonela retorika o »italijanski civilizaciji«. Zato je po eni strani Jenko sicer res tožil po asimilaciji (prvotnega) slovanskega prebivalstva in torej priznaval asimilacijo slovanskega življa v italijansko kulturo, a hkrati je na tak način poudaril, čigav »brod« je prvi plul po Jadranu in prvenstvo namenjal Slovanom.¹²

Jenkovo pisanje gre postaviti v obdobje, ko je slovenska inteligenca začela odločneje izpostavljati svoje nacionalne zahteve, ki so vključevale tudi Jadransko morje. Neposredna posledica teh političnih in družbenih sprememb, ki jih je prineslo leto 1848, ter postopna politizacija lokalne družbe, v Trstu, ki je v tistem času postalo najpomembnejše avstrijsko pristanišče in mesto z največjim številom Slovencev, je pripomogla k temu, da je že leto kasneje začel izhajati časopis z imenom Jadranski Slavjan. Kljub temu, da je bilo glasilo kmalu ukinjeno, so se v naslednjih letih in desetletjih tam tiskali še drugi podobni časopisi, kot npr. Jadranska zarja, Jadranka, Svetilnik, Ilirski Primorjan, Jadranski Almanah in drugi, ki so že v samem imenu poudarjali svojo jadranskost. Podpirali so v glavnem liberalne ideje, ki so jih po vzoru mladočehov v slovenski prostor prinesli mladostenci. Propagirali so ideje o enakopravnosti Slovencev in Slovanov ob Jadranu, kjer je v tistem času politični, gospodarski in vsesplošni družbeni tempo diktiralo italijansko nacionalistično meščanstvo. Njihovo liberalno nacionalno stranko je Jadranska zarja primerjala s »trakulj[ol] (Bandwurm), ki našej državi pije življenje iz telesa« in svarila Dunaj pred podpiranjem italijanstva ob vzhodnih jadranskih obalah, v upanju, da bo to zajezilo zahteve »Jugoslovanov«. Zato je vlado opozarjala, da »Jadransko morje je Avstrii krvna žila, krv v tej žili pa so Slovani, ker skora vsa vožja po morji je v njihovih rokah. Na vseh ladijah od velikanskega Lloydovega parovoznega društva do zadnje jambornice so kapitani i mnoštvo – Slovani« (Jadranska zarja, 3. 10. 1869, 1). Če se je italijanski iredentizem samolegitimiral na podlagi »rimskosti« v smislu neločljive kontinuitete z italijanskostjo jadranskega prostora, so se predvsem Slovenci in Hrvati, v rastoči politično-ideološki kontrapoziciji o avtohtonosti in prvobitnosti ene nacije pred

drugo, sklicevali na etnično kontinuiteto z Iliri (Negrelli, 2002, 1353; Verginella, 2005, 94–96).

Pojmovanje Jadranskega morja kot integralnega elementa nacionalnega telesa je prevevalo marsikatero področje tedanje družbe. Z istim namenom (in imenom) so namreč nastajala slovanska (zlasti slovenska in hrvaška) »nacionalna« športna in kulturna društva, gospodarske zadruge in politična gibanja, ki so poudarjala pomen in vlogo jadranskega prostora ter se z njim simbolno identificirala. Športna društva so se med drugim imenovala Jadran in Primorje, kulturna Primorec in Primorsko, najpomembnejša banka z mešanim slovensko-hrvaško-češkim kapitalom v Trstu pa je bila Jadranska. Kaže se, kako so nove nacionalne organizacije pogosto uporabljale imena, ki so bila povezana z Jadranskim morjem. To je bil jasen znak, da so se nacionalne zahteve južno-slovenskih narodov habsburške monarhije nanašale ne samo na osrednje, celinske predele ozemlja, temveč tudi na njihova obalna območja. Zemljevid, ki ga je leta 1853 sestavil jurist, politik, geograf in član dunajskega društva Slovenija, Peter Kozler, ki je poleg Kranjske in sosednjih dežel v teritorij slovenskih dežel vključil tudi ves Tržaški zaliv, od izliva Soče do izliva Dragonje, je to eksplicitno zahteval.¹³

V svoji nadaljnji analizi se študija posveča predvsem temu območju vzhodnega Jadrana in jadranske obale, saj je bilo v naslednjih desetletjih med najbolj spornimi. Ob tem, kot je pravilno ugotovil Karl Stuhlpfarrer, prav Trst bolj kot katerokoli drugo jadransko mesto v pojmovanju Avstrijcev predstavlja referenčno točko za Jadransko morje, vse odkar ga je Dunaj izbral za svoje »okno v svet«. Podobno lahko ugotovljamo tudi za širše srednjeevropsko območje. Zato bi bilo zgrešeno omejiti prisvajalne tendence po Jadranu na glavna državna akterja 20. stoletja, Italijo in Jugoslavijo. Kot piše Wörsdörfer, v 19. in 20. stoletju niso bile del jadranskega prostora le tiste države, ki so nanj neposredno mejile, temveč tudi tiste, ki so »posredno mejile« na Jadransko morje in tu imele svoje interese (Wörsdörfer, 2008, 190–191). Zato je mogoče Stuhlpfarrerjevo trditev o Trstu, in posledično celotnemu severno-vzhodnemu Jadranu, kot referenčni točki, aplicirati tudi na druge evropske državne subjekte.

Jadransko mentalno obzorje in zavest o povezanosti z njim nista segala samo do Dunaja, temveč vse do Prage, Budimpešte in čez, do Bavarske, Slovaške in južne Poljske. Navdušene vzklike, ki jih je češki pisatelj Václav Karel Krofta zлил na papir ob svojem prvem »srečanju« z Jadranskim morjem leta 1923, lahko apli-

11 Tudi Braudel govori o asimilaciji slovanskega življa v nek skupni italijanski milje in o »izumljeni italijanski genealogiji« (Braudel, 1995, 132).

12 O uporabi zgodovinskih mitov, ki jih je mogoče aplicirati in razširiti iz balkanskega tudi na jadranski prostor, glej Kolstø, 2002.

13 Med najnovejšimi izdajami zemljevida je Kozler, 1995.

ciramo na marsikatero mentalno strukturo srednjeevropskega človeka z začetka 20. stoletja.¹⁴ Ne gre samo za avstrijsko povezanost (Avstrija mišljena bodisi v smislu cislajtanskega dela habsburške monarhije bodisi v smislu republike Avstrije, ki je nastala po prvi svetovni vojni), marveč za širše zaledje, ki presega celó teritorialno dediščino habsburškega imperija. Ta povezanost je namreč segala vse do Nemčije, ki je v letih pred prvo svetovno vojno igrala v tem prostoru pomembno politično, diplomatsko in gospodarsko vlogo. Zaradi malonemškega koncepta, ki je obveljal po vojni z Avstrijo leta 1866 in po ustanovitvi nemškega imperija leta 1871, severni Jadran ni mogel biti primarna prioriteta uradne nemške zunanje politike, (pomembna izjema je bila kasnejša ustanovitev Operacijske cone Jadransko primorje v času druge svetovne vojne). Vendar se nekatere nemške nacionalistične organizacije, kot na primer Alldeutsche Verband, niso odpovedale jadranskim obalam (Wörsdörfer, 2008, 192). Predstavljale so si predvsem mesto Trst, kot južno postojanko razširjenega nemškega imperija, ki bi se raztezal od Severnega do Jadranskega morja. V tem načrtu bi Trst predstavljal končno postajo tako imenovanega nemškega mostu do Jadrana, kot so te nemške tendence poimenovali njihovi nasprotniki (»Brücke zur Adria«). Verein Südmärk, ki je leta 1896 ustanovila svojo tržaško sekcijo in katere člani so bili predvsem novi prišleki v mesto, je jasno trdila, da Nemci naj »ne bi gledali Jadrana le iz koroških višav« (cit. v Judson, 2006, 105).¹⁵ Četudi to ni mogla biti nemška državna politika, se nemške nacionalistične organizacije temu načrtu niso odpovedale in nasprotniki so njihovo dejavnost uporabili kot »strašilo« pred nemškim »Drang nach Adria«.¹⁶

Poleg Slovencev, ki so se pogosto samoprikazovali kot zadnji branik pred »nemškim prodorom« na Jadran, so to nedvomno bili Čehi, ki so Nemce in nemškost večkrat percepirali kot oviro pri uveljavljanju lastnih narodnih interesov, bodisi v političnem, kulturnem ali gospodarskem smislu. Ta spopad se je odigral tudi na bregovih Adrije. Tudi za Čehe je namreč ena glavnih referenčnih točk za ekspanzijo lastnega gospodarstva proti jugu postal Trst. Češki kapital se je preko njega širil v svet in zato je bilo mesto še kako pomembno središče za rast čeških poslov. V tem obdobju se je v Trstu razvila precejšnja mreža bančnih zavodov, saj so bila pričakovanja, da se bodo posli prek tržaškega pristanišča po odprtju sueškega prekopa leta 1869 povečali, velika (Panjek, 2004; prim. Lo Giudice, 1979). S tem v zvezi je

Bernard Michel izpostavil vlogo Jaroslava Preissa, intelektualca, novinarja in nato enega najpomembnejših čeških bankirjev, ki je na neoslavističnem kongresu v Pragi leta 1908 podčrtal vlogo Trsta kot »ene izmed dominantnih postojank slovanskega kapitala v boju proti nemškemu prodiranju« (Michel, 1976, 75).

Cislajtansko slovansko meščanstvo, v prvi vrsti češko, je svojo dinamičnost na gospodarskem področju izkazovalo in podkrepilo z rastočim vplivom v lokalnem družbenem tkivu. V Trstu so med drugim ustanovili svoje društvo, Česká beseda, in znotraj tega je leta 1910 nastal celo Český Yacht-Klub, prvo slovansko društvo take vrste v mestu. Český Yacht-Klub je izdajal tudi svoj časopis, ki se je imenoval Hlas Adrie. Tako je ustanovitev prvega »slovanskega« pomorskega društva, kljub kratkotrajnosti poskusa, nedvomno imela močan simbolični naboj in predstavlja tudi konkretno, skorajda »fizično« apropiacijo Jadranskega morja.

Češke zahteve so temeljile zlasti na gospodarskem izkoriščanju jadranskega prostora s strani finančnih subjektov, kot so bile banke, zavarovalnice in druga podjetja, v katerih je izstopal »nacionalni kapital«. V tem duhu je treba razumeti članek, ki ga je tržaška Edinost povzela po češkem časopisu iz Zagreba Český list z naslovom *K morju!*, v katerem je avtor opozarjal češke trgovce, gospodarstvenike, podjetnike in poslovneže na pomembnost češke prisotnosti ob Jadranu in še posebno v Trstu: »Trst, za katerega se bore danes Slovani z Italijo in kamor gravitira tudi nemška ekspanzija, mora biti za Češko izhodišče k morju. (...) Za bodočnost je gotovo le Jadransko morje edino ugodno izhodišče za naše blago na Balkan. V temelj bodočim gospodarskim zvezam z Balkanom mora postati red v tem vulkaničnem kotu Evrope« (Edinost, 8. 11. 1911, 1).

Tudi češki publicist Čenek Slepanek je na primer v praškem tedniku Přehled pod naslovom *Adrija in češka politika* v zvezi s češko gospodarsko prisotnostjo ob Jadranu načel več vprašanj gospodarskega in političnega značaja. Ta bi morala po njegovem mnenju dobiti bolj organizirano podlago, zato je češko politiko pozval, naj opusti »vseslovanske sanjarije« in naj »končno napiše na svoj ščit besedo, ki pomenja bodočnost: Adrija!« (Edinost, 12. 4. 1914, 1). Ni jasno, kako je Slepanek nameraval doseči bregove Jadrana brez vseslovanske povezave, a na njegove pozive se je odzval Odon Pára, češki inženir v Trstu, zaposlen pri Južni železnici in tajnik društva Česká beseda. Strinjal se je s pomembnostjo vloge, ki sta jo imela Trst in jadranski prostor za češke

14 »To see the sea for the first time! How many of our fellow-countrymen, hermetically sealed into the hard frame of mountains, and sat inside that frame from their births to their deaths, have never been granted this joy. The idea of something infinitely broad and unfathomable, a conception of eternity itself, floated through our minds. The sea! The sea!« (citirano v Bracewell, 2009, 163).

15 O tržaški nemški skupnosti pred prvo svetovno vojno glej Dorsi, 2001.

16 Med najbolj povednimi primeri je slovensko-češka spomenica, ki sta jo v času prve svetovne vojne objavila politična veljaka Anton Korošec in František Staněk, v kateri sta se postavila proti »germanizaciji in nemški invaziji na jadransko morje« (Slovenski narod, 8. 5. 1918, 1).

interese, vendar je bilo po njegovem mnenju potrebno, da Čehi in Slovenci medsebojno uskladijo svojo politiko. Zapisal je, da je germanizacija Slovencev, ki je vidna zlasti na Koroškem in Štajerskem, usmerjena tudi proti Čehom, ker bi jim bila ob morebitnem nemškem uspehu zaprta pot do Trsta.¹⁷

JADRANSKO VPRAŠANJE MED PRVO SVETOVNO VOJNO IN PO NJEJ

Pariranje nemški širitvi je bila ena glavnih skrbi češke jadranske politike, a je bila skupna mnogim evropskim državam. Zato gre tudi v tem smislu interpretirati Londonski pakt, s katerim je maja 1915 Italija vstopila v prvo svetovno vojno na strani Antante. Velika Britanija, Francija in carska Rusija so namreč s podpisom sporazuma z Italijo zagotovile kontrolo nad Jadranom in onemogočili sovražnemu taboru, predvsem Nemčiji, morebitno širitev proti jugu. Po eni strani je sporazum prispeval k odločitvi Italije, da se pridruži antantnim silam, po drugi pa je odprl nove dinamike glede jadranskega vprašanja.

Če so po eni strani slovenske, hrvaške in druge južnoslovanske politične elite v marsičem kritizirale habsburško politiko, je po drugi strani marsikateri slovenski, a tudi hrvaški politični predstavnik nejevoljno gledal na možnost teritorialne priključitve Italiji. Kljub temu da med posameznimi strankami in frakcijami ni bilo enotnega gledanja na to vprašanje, so postopoma, v vojnih letih, vedno bolj samozavestno zahtevali oblikovanje samostojne jugoslovanske države, kar je seveda jadranskemu vprašanju dajalo čisto drugo dimenzijo. Po drugi strani pa je italijanska zunanja politika, ki jo je vodil Sidney Sonnino, bila vse do konca vojne usmerjena proti združitvi jugoslovanskih narodov. Sonnino si je prizadeval za poraz in zmanjšanje habsburške monarhije, vendar si nikakor ni želel njenega razpada. Italiji je nameraval zagotoviti monopolni položaj v jadranskem prostoru, zato je v bodoči jugoslovanski državi videl možnega konkurenta. Nekateri drugi italijanski politiki so bili za konkretno sodelovanje z bodočo jugoslovansko državo, čeprav bi to pomenilo delno omejitev italijanskih zahtev na vzhodni obali Jadrana. Socialistični politik Leonida Bissolati, zgodovinar in urednik socialističnega dnevnika *L'Unità* Gaetano Salvemini, politik in publicist Umberto Zanotti Bianco, novinar milanskega dnevnika *Il Corriere della Sera* Giovanni Amendola in direktor istega časopisa Luigi Albertini so vsak s svojega zornega kota zagovarjali pozitiven pristop do jugoslovanskih predlogov, četudi bi to pomenilo odpovedati se nekaterim predelom Dalmacije.

Podobno so razmišljali tudi nekateri drugi evropski

politiki, kot npr. Tomáš Garrigue Masaryk, ki se je postopoma uveljavil kot eden pomembnejših podpornikov razpada habsburške monarhije in posledične uresničitve ideje o češkoslovaški državi (poleg Jugoslavije). Tudi Masaryk je delal v prid italijansko-jugoslovanskega zavezništva, in to predvsem v funkciji preprečevanja nemškega »Drang nach Südosten«. V spomenici, ki jo je pripravil za britansko vlado na začetku vojne in je nato dobila ime *Independent Bohemia*, je med drugim ocenjeval, da je premoč na Jadranu odvisna od močne in številne mornarice, ne pa od »revne in gole« obale, kot je označil Dalmacijo. Italija bi po njegovih pogledih morala dobiti Trst, Pulj in Valono (Vloro) in skupaj z južnimi ter severnimi Slovani tvoriti obrambno črto proti nemški širitvi. Kajti »pot iz Berlina pelje ne samo prek Carigrada, ampak tudi prek Trsta in Benetk«, je trdil.¹⁸ A Sonninova nezaupljiva politika do osamosvojitvenih načrtov slovanskih narodov habsburške monarhije je obveljala vse do mirovne konference po vojni (Lederer, 1966; Valiani, 1966; Caccamo, 2000).

Jadransko vprašanje, kot je dobil ime spor med Italijo in južnimi Slovani (po vojni z novonastalo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev) za kontrolo nad vzhodno jadransko obalo, je že pred in med vojno spodbudilo nastajanje številčne publicistične produkcije. Že od leta 1915 so italijanski pisci z geografskimi, političnimi, kulturnimi, gospodarskimi, vojaškimi, zgodovinskimi in »civilizacijskimi« argumenti pripravljali moralno bazo za uveljavitev Londonskega pakta, ki je Italiji, poleg južne Tirolske in drugih avstrijskih ozemelj v notranjosti, zagotavljal tudi Trst, Istro, nekatere otoke v Kvarneru in predele Dalmacije ter Grčije. Med najzgodnejšimi so bili spisi Oscarja Randija, Attilia Tamara, Giuseppeja Iverardija in Gellia Cassija, ki je za moto svoje knjige izbral D'Annunzijevo verz iz pesmi *La Nave*: »Signor nostro, redimi l'Adriatico! Libera alle tue genti l'Adriatico! Patria ai Veneti tutto l'Adriatico!« (Cassi, 1915; Randi, 1914; Tamaro, 1915a; 1915b; Iverardi, 1915). Produkcija podobnih besedil se je po vojni, v času pariške mirovne konference, ko se antantne sile niso mogle poenotiti glede tega vprašanja, samo še stopnjevala. Novinarji in politiki, predvsem pa geografi, zgodovinarji, ekonomisti in drugi strokovnjaki, so postali oblikovalci prisvajalnih diskurzov in glasniki nacionalističnih zahtev. V povojni italijanski družbi, kot v drugih evropskih državah pogostokrat prežeti z izostrenimi nacionalnimi čustvi, so tovrstne prakse našle plodna tla.

Tako so pamfleti in spisi postali temelj za prepričevanje mednarodnih političnih elit in širše javnosti o pravilnosti in pravičnosti lastnih zahtev. Podobni teksti so nastajali na obeh straneh: Jovan Cvijić, srbski strokovnjak za geografijo in predsednik komisije za terito-

17 Več o tem v Klabjan, 2007.

18 Postavke iz Masarykove knjige *Independent Bohemia* sem črpal iz Galandauer (1988, 271–272).

rialna vprašanja na pariški mirovni konferenci si je prizadeval, na podlagi strokovnih del, dokazati geografsko povezanost jugoslovanskih narodov (Cvijić, 1918; prim. Baskar, 2002, 55–58). V nasprotju z italijansko publicistiko, ki je izpostavljala »civilizacijsko« povezanost, »kulturno« neločljivost in komplementarnost desnega in levega brega Jadranskega morja,¹⁹ vojaško-strateške in politične razloge, je jugoslovanska stran, poleg geografskih argumentov, uporabljala predvsem podatke o nacionalni sestavi prebivalstva, ki je bilo na spornem območju Julijske krajine v večini slovansko. Zato so »Jugoslovani« italijanske zahteve imeli za imperialistične in so italijanski strani oporekali, da ne spoštuje načel pravične delitve po nacionalnih kriterijih, kot je izpostavljala publikacija *Manifestations Yougoslaves contre L'imperialisme Italien* (Manifestations, 1919) ali članki v jugoslovanskem časopisu, ki je izhajal v italijanščini: *L'Adriatico Jugoslavo* (*L'Adriatico Jugoslavo*, 29. 3. 1919, 1). Ta princip je ameriški predsednik Woodrow Wilson, glavni lik na pariški mirovni konferenci in za marsikoga »rešitelj« nacionalnih nasprotij v Evropi, razglasil v svojih štirinajstih točkah ameriškemu kongresu januarja 1918.²⁰ Tako je jugoslovanska stran verjela, da so, četudi so nekatera mesta na vzhodni jadranski obali imela italijansko večino, vsekakor spadala v kontekst teritorija, ki je bil večinoma slovanski. Trdili so, da so bila »italijanska mesta kot otoki v slovanskem morju«.²¹

Jadranski spor, ki ga je medtem še zaostriala okupacija Reke pesnika D'Annunzia in njegovih legionarjev ter užaljeni odhod italijanske delegacije s pariške mirovne konference, sta Italija in novoustanovljena Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev uspeli rešiti šele 12. novembra 1920 s sklenitvijo Rapalske pogodbe.²² Podpis sporazuma je bistveno pripomogel k normalizaciji odnosov med sosednjima državama in prispeval k bolj umirjenemu mednarodnemu političnemu stanju, saj, kot je v tridesetih letih zapisal zagrebški univerzitetni profesor Grga Novak, je Jugoslavija z Rapalsko pogodbo »dobila svoje more« (Novak, 1932, 282). Kljub temu se je zaradi vzdušja o »pohabljeni zmagi«, ki je prevladalo v Italiji, in občutku politično-diplomatskega poraza v Jugoslaviji ter percepciji, da jim je bila storjena krivica, zlasti med Slovenci in Hrvati, zaradi »izgube« Trsta, Primorske, Istre in nato, leta 1924 še Reke, pisanje o »izgubljenem morju« nadaljevalo in se v nekaterih aspektih nedvomno še bolj zaostri. Nekateri so priključitev Primorske Italiji primerjali s francosko izgubo Alzacije in Lorene po francosko-pruski vojni leta 1871 (Naša Alzacija-Lorena, 1920). Če so v predvojnih letih nemalokrat

našli prostor tudi načrti o medsebojnem sodelovanju, tudi med Italijani in »Avstrijskimi Jugoslovani«, kot je pisal slovenski odvetnik in publicist Karl Slanc v svojem delu *Avstrijski Jugoslovani in morje*, zlasti v smislu zoperstavljanja nemškemu prodiranju, so zaradi medsebojnih zamer in zaradi politične nemoči ter posledične »neprisotnosti« tretjega – to je Nemčije –, te interakcije postajale težavnejše (Slanc, 1912).

Zato so bili petdeset let kasneje še vedno zelo aktualni pesimistični verzi Jenkove pesmi *Morje Adrijansko*. V Jadranki, »glasilu zavednega ženstva«, ki je izhajalo v Trstu pred ukinitvijo slovenskega in hrvaškega tiska s strani italijanskih oblasti, je ob obletnici požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu anonimno pero Jenkovo pesnitev priredilo takratnim politično-nacionalnim potrebam. Po priključitvi severnega Jadrana Italiji in poudarjanju rimskosti teritorija, v smislu ideološke legitimacije italijanske aneksije, so v pesnitvi zavrnjene trditve »Neronovih potomcev« in poudarjena slovenska prvobitnost: »Kar je naše bilo, naše bodi, b'li smo prvi ob Jadranski vodi!« (Jadranka, 7. 7. 1921, 6–7). Kasneje je tudi slovenska učiteljica in publicistka Marija Grošljeva v publikaciji *Mladi stražarji*, ki je izhajala v Jugoslaviji v tridesetih letih, podobno, nanašajoč se na Jenkovo *Morje Adrijansko*, pisala o »ugrabljenih plenih« reke Soče in Jadranskega morja. Vendar so tudi italijanski pesniki, kot so bili Dante, Ariosto in Mazzini, v rokah slovenskih in hrvaških publicistov postali sredstvo za omejevanje italijanskih zahtev po vzhodnem Jadranu, ker so v svojih delih, v različnih oblikah, pisali o »slovanskosti« vzhodnega Jadrana (Dom in svet, 3–6, 1919, 175–176). Tudi ena prvih iger slovenskega pesnika in pisatelja Toneta Seliškarja je bila namenjena »krivični izgubi« bivšega Avstrijskega Primorja (Trst z okolico), Istre in Dalmacije. Igra iz leta 1920 z naslovom *Morje plaka* se začne s sledečim prizorom:

»Stene odra so prevlečene z narodnimi zastavami. Na sredi stoji precej visok steber na katerem je slika Jadranskega morja (Dalmatinske obali). Steber je prevlečen s črnim ovojem. Pod ovojem pa je steber ovit z bršljanom in z rožami. Pred stebrom kleči Slovenija (starka), na levi strani soji jetnik, poleg njega Dalmacija. Pred starko Istra, poleg nje pa Gorica.« (Seliškar, 1920).

Hagen Schulze piše, kako so po francoskih šolah, po porazu v francosko-pruski vojni leta 1871 in posledični francoski »izgubi« Alzacije in Lorene, ob zemljevidih teh dveh pokrajin viseli žalni črni trakovi, da bi v družbi vzdrževali občutek krivde in emotivne povezanosti z »izgubljenim« delom »narodnega telesa« (Schulze, 2003, 232). Čeprav ni znano (in še ni raziskano), v

19 Med drugim glej zemljevid, ki je vključen v publikacijo *Italicus Senator* (1916).

20 O slovenskih upih v ameriškega predsednika Wilsona in kasnejšem razočaranju glej Lipušček, 2003.

21 Med številnimi publikacijami, ki so bile namenjene prepričevanju italijanske javnosti o »jugoslovanskosti« vzhodnega Jadrana, glej *Il litorale* (1919).

22 O D'Annunzijeji avanturi v sklopu jadranskega vprašanja glej nekoliko zastarelo, a še vedno zelo pregledno Alatri (1959).

kolikšni meri je v italijansko-jugoslovanskem sporu (v tem primeru zlasti Slovencev in Hrvatov, predvsem tistih, ki so se morali izseliti čez mejo v Jugoslavijo ali emigrirati v tuje države) prihajalo do podobnih mehanizmov, je nedvomno res, da so medsebojne rekrimiacije zaznamovale bregove Jadrana. Jadransko morje je tako, poleg italijanskega, tudi v slovenskem in hrvaškem pojmovanju postalo vse eno s kopnim, z izgubljenimi mesti in teritoriji, ki jih je anektirala Italija. Zato Zdravko Ziljan v članku, naslovljenem Jugoslovansko-italijanski spor, zatrjuje, da vzhodna obala Jadrana pripada samo Jugoslovanom in Balkan samo Balkancem. Dokler Italija tega ne bo razumela, »se valovi Jadrana ne bodo umirili«. ²³

SEVERNOJADRANSKI IN SREDNJEVROPSKI PROSTOR PO PRVI SVETOVNI VOJNI

In res je Jadran, z obdobji »plime« in »oseke« ostal valovit čez celo obdobje 20-ih in 30-ih let 20. stoletja. Za to pa nista bili odgovorni samo Italija in Jugoslavija, temveč vse države, ki so se zavemale za njegovo eksploatacijo. Zgoraj analizirana publicistika je namreč dokaz, da apropiacijski diskurzi in pretenzije, ki so se razvile v obdobju po prvi svetovni vojni, ko so na pogorišču habsburške monarhije nastale nove države, niso bile sad novonastale državnosti, temveč so slonele na že ustaljenih zahtevah. Poleg Italije in Kraljevine SHS (kasneje Jugoslavije) so tu še Avstrija, Češkoslovaška, Madžarska, Poljska: vse te države so po vojni, kljub fizični odrezanosti iz jadranskega prostora, imele svojo jadransko politiko, ker so bile ekonomsko, politično in kulturno vezane na ta prostor.

Avstrija je bila prav gotovo tista država, ki je zaradi svoje večstoletne vključenosti severnojadranskega prostora v svoj državni okvir imela nedvomno najtesnejše stike, predvsem gospodarske, in ideja o kaki ponovni obliki spojitve ali povezave med povojno Avstrijo in Jadranskim morjem ni propadla niti po drugi svetovni vojni, ko so prišli na dan načrti o ustanovitvi neke tamponske cone med Italijo in Jugoslavijo, ki bi vključevala tudi Avstrijo (Stuhlpfarrer, 1998, 254–255). A nič manj niso bile soudeležene druge države srednjeevropskega prostora, predvsem Češkoslovaška. Tomáš Garrigue Masaryk, njen prvi predsednik in njegov zunanji minister Edvard Beneš, sta imela vprašanje češkoslovaškega dostopa do jadranskega morja za enega od vitalnih problemov novoustanovljene države. Češkoslovaška, ki je leta 1918, v zadnjih mesecih vojne in po njej, v Trstu lahko računala na svoj Pomorski odbor (Československý námořní výbor v Terstu), je opozarjala, da bi si edino z zajamčenim in neoviranim dostopom do morja vse dr-

žave srednjeevropskega zaledja, še posebno Češkoslovaška, ki ni imela neposrednega izhoda na morje, zagotovile primeren in dolgotrajen razvoj. Odbor je zagovarjal rešitev, ki bi mestu zagotavljala mednarodno kontrolo in imela cilj, da bi se v Hamburgu, na Reki in v Trstu ustanovila svobodna pristanišča. Češkoslovaški odbor je še predlagal, da bi češkoslovaški državljani kot občani bivše Avstro-Ogrske ohranili določene pravice pri izkoriščanju Jadranskega morja. Mišljene so bile pravice obalne plovbe, ribolova in ustanavljanja podjetij, zlasti takih, ki so bila vezana na morje, kot na primer zdravilišča in kopališča, pri katerih so bili Čehi številčno in kapitalsko precej soudeleženi, in takih, ki so potrebovala morje zaradi primarnih surovin, kot so bile na primer soline. Čeprav češkoslovaška delegacija na pariški mirovni konferenci s temi predlogi ni popolnoma prodrla in je od sredine 20-ih let 20. stoletja dalje svoje gospodarske uvozno-izvozne posle usmerila predvsem v severno morje, je Jadran igral pomembno vlogo »varnostnega ventila« (Klabjan, 2007, 223–253).

Tudi madžarske povezave so imele svoje korenine globoko v 19. stoletju, saj je pri delitvi monarhije na dve polovici Ogrska dobila Reko (do konca prve svetovne vojne) in severni del dalmatinske obale. Tako si je lahko kot Avstrija izdelala svoj pomorski profil (Zucconi, 2008, 24). Že leta 1846 je kasnejši vodja madžarske revolucije Lajos Kossuth opozarjal na pomembnost morja za madžarske nacionalne interese, po ogrski priključitvi mesta pa je reško pristanišče postalo v viziji madžarske politične in gospodarske elite pomemben člen nove politike uveljavljanja lastnih interesov (Volpi, 2003; Fried, 2005, 27). Spodbujali so njegov razvoj in podobno, kot so avstrijske oblasti leta 1857 z železniško povezavo, tako imenovano Südbahn, spojile Dunaj s Trstom, tako so ogrske oblasti leta 1873 povezale Budimpešto z Reko prek linije MAV/Magyar Államvasutak (Zucconi, 2008, 10). Svojo uvozno-izvozno dejavnost je Reka izvajala prek avstro-ogrškega Lloydja, ki se mu je leta 1882 pridružila še druga, izključno ogrska pomorska družba Adria Magyar Tengerhajózási Tarsaság, ki je svoje posle uspešno razvijala s pristanišči v zahodnem Sredozemlju. V naslednjih letih so nastale še druge podobne družbe, ki so se uveljavile predvsem z lokalnimi povezavami vzdolž jadranske obale, kot je bila npr. družba Ungaro-Croata (Sondhaus, 1994, 188). Tako je tudi Reka, s pomembno podporo centralnih oblasti, predstavljala dinamično in hitro se razvijajoče središče ob Jadranu. Kot vozlišče pomorskih povezav in kopenskih komunikacij je namreč mesto imelo zelo pomembno trgovsko in širšo povezovalno vlogo med svojimi zaledji in drugimi, vse bolj tudi transkontinentalnimi gospodarskimi prostori. Zato je center favoriziral

23 Brošura je v propagandne namene izšla v češčini, saj je bila namenjena češkoslovaški javnosti (Jihoslovansko-italská otázka, 1919, 10).

in spodbujal gospodarske politike, ki so težile k razvoju tega okolja in predvsem njenega pristanišča. Od teh gospodarskih dinamik in politik so bili odvisni tudi demografska rast, družbeni sestav in etnična struktura ter kulturna podoba Reke, kar pa je veljalo tudi za druga pristaniška mesta, za katera sta značilna tudi poudarjena religiozna raznolikost prebivalstva in kozmopolitski duh.²⁴ Z nastopom in razvojem industrializacije v 19. in 20. stoletju so se spremenila težišča gospodarske geografije in s tem tudi vse hitrejša urbanizacije. S tem so pristaniška mesta nekoliko izgubila prejšnjo osrednjo vlogo v evropski urbanizaciji, vendar so ohranila in še povečala svojo povezovalno vlogo med velikimi gospodarskimi regijami in nacionalnimi prostori.²⁵

Poraz Avstro-Ogrske in Trianonska pogodba med Antanto in Madžarsko je tudi v tem smislu, podobno kot Saintgermainska za Avstrijo, imela pomembne posledice. Mirovni pogodbi, ki so jih zavezniške države sklenile s poraženkami, še zdaleč nista rešili težav. Na eni strani je bil Avstriji, s členom 311 Saintgermainske pogodbe, in Madžarski, s členom 294 Trianonske pogodbe, zagotovljen prost dostop do Jadranskega morja, na drugi strani pa sta bili, prva po členu 322 Saintgermainske pogodbe in druga po členu 306 Trianonske pogodbe, dolžni dovoliti Češkoslovaški dostop do jadranskih pristanišč. V teh členih je bilo še določeno, da morajo nove države glede na rivalstvo med pristanišči na Jadranu in ob Črnem morju ter severnonemškimi pristanišči na lastnih železniških progah obdržati tarife, ki so veljale že pred vojno. Med najbolj perečimi poglavji o določitvi habsburške dediščine je bilo torej vprašanje železniških povezav, saj je bila vsa oskrba, na kateri je v marsičem temeljila eksistenca novonastalih držav, odvisna od prehodnosti prog in razpoložljivosti lokomotiv ter vagonov. American Relief Administration, organizacija, ki ji je načeloval bodoči ameriški predsednik Herbert Hoover, je v letih po prvi svetovni vojni, večinoma v obdobju 1919–1923, pošiljala v Evropo velike količine blaga, živil in zdravil, brez katerih bi si območja, prizadeta od vojne, težko opomogla. Pri dobavljanju materiala so bile bistvenega pomena železniške povezave, ki so, kot prikazuje grafika v publikaciji iz tistega obdobja *Trieste und Fiume im Weltverkehre*, tudi v medvojnem obdobju spajala pristanišča na severovzhodnem Jadranu (Trst in Reka) z Budimpešto, Dunajem, Prago, Krakovom, Lvovom in drugimi srednjeevropskimi središči (Trieste und Fiume, 1930, 33).

Za Poljake je bil jadranski prostor morda res drugotnega pomena, a zmotno bi bilo misliti, da se zanj niso zanimali. Po ponovni ustanovitvi lastne države leta

1918 so pozornost usmerili skoraj izključno v razvoj lastnih obmorskih središč ob Baltskem morju in predvsem njihovih pristanišč, kot je bila Gdynia. S tem v zvezi je povojni vsakdanji politični diskurz skorajda izključno napolnil problem koridorja in razvoj Poljske kot polnopravne sile ob Baltiku. Zato je v knjižici, ki jo je napisal Tadeusz Lubaczewski in je leta 1930 izšla v hrvaščini z naslovom *Poljska i more*, zaključeno, da se »Rzeczpospolita [Poljska] nikada ne će odreći ni pedlja poljske zemlje« (Lubaczewski, 1930, 16).²⁶ Kljub usmerjenosti proti Baltskemu morju se kot ostale srednjeevropske države Poljaki niso odpovedali svojim interesom na Jadranu. O tem jasno govori publikacija, ki jo je napisal poljski konzul v Trstu Wladimir Kwiatkowski in jo najprej objavil v poljščini, nato pa še v italijanščini. S svojim pisanjem je želel spodbuditi gospodarsko izmenjavo in blagovni tranzit prek tržaškega pristanišča, saj je to predstavljalo pomembno izhodišče za poljsko gospodarsko sodelovanje z Levantom (misleč na Grčijo in njene otoke, Egipt z Aleksandrijo in Port Saidom, Sirijo in Palestino ter Malo Azijo s pomembnim komercialnim centrom Izmirjem) in Daljnim Vzhodom (Kitajska, Japonska in sibirski obala s pristaniščem v Vladivostoku). Pomembno je bilo tudi gospodarsko sodelovanje s samim Trstom, ki se je po konzulovih besedah lahko naslanjalo na plodno sodelovanje iz habsburških časov, ko sta Trst in Galicija, po vojni del Poljske, spadala v isti, cislajtanski del cesarstva (Kwiatkowski, 1924, 16–21).

SKLEP

V tako omejenem prispevku ni bilo mogoče, in tudi ni bil njegov namen, prikazati celovite in izčrpne slike o imperialnih in predvsem nacionalnih kontrastih v Jadranskem morju, temveč nuditi nekaj izhodiščnih razmišljanj za spodbujanje študij o Jadranskem morju in njegovo vključitev v širšo obravnavo evropske preteklosti. Pokazalo se je namreč, da jadranski prostor ne tvorijo le subjekti (naj si bodo državni ali nacionalni) ob obalah Jadranskega morja. Če Mediteran nima jasnih začrtanih meja, kot trdi Predrag Matvejević, je tako razumevanje prostora mogoče uporabiti tudi v jadranskem primeru (Matvejević, 2000). Meje Jadrana so odvisne od percepcije teritorialnih povezav, predvsem v smislu večletne skupne dediščine v večnacionalnih imperijih, kot so bili Habsburško cesarstvo, Osmanski imperij ali Beneška republika. Zato so se mehanizmi apropiacije Jadrana razširili ne samo ob njegovih bregovih, ampak v njegovem širšem zaledju, ki ga Baud in Van Schendel

24 Za poglobitev v diskusijo o konceptu kozmopolitizma v sredozemskih pristaniških mestih glej Driessen, 2005.

25 Za primerjalno analizo razvoja jadranskih pristaniških mest z zahodnoevropskimi glej zbornik Lawton, Lee, 2002.

26 Lubaczewski je svoj spis zaključil z reko, ki je v Jugoslaviji postal del vsakdanjega besedišča v času po drugi svetovni vojni: »Tuđe nećemo, svoje ne damo!«.

imenujeta *outer borderland* oziroma »zunanje mejno ozemlje«, v katerega so vključeni tisti teritoriji, ki so »affected by the existence of the border in the same way that land protected by an embankment is affected by the sea« (Baud, Van Schendel, 1997, 222).

V tem smislu, čeprav Jadransko morje, kot vsako drugo morje ali reko, asociiramo s koncepti fluidnosti, je bilo mogoče ugotoviti, da v zahtevah nacionalističnih posameznikov ali organizacij, držav ali drugih državnih subjektov, Jadransko morje ni bilo fluidno, temveč kompaktno in oprijemljivo.²⁷ Razpadanje večnacionalnih imperijev, izgradnja nacij (ki je v italijanskem primeru

sovpadala z gradnjo imperija) in iredentistične zahteve novih nacionalnih držav z imperialnimi ambicijami je okvir, v katerem deluje apropiacija jadranskega prostora. Tako so nacionalne države (v primeru večnacionalnih imperijev so to bili posamezni nacionalisti in nacionalistične skupine) od druge polovice 19. stoletja dalje politizirale mejna območja, naj si bodo to ozemlja ali morja, v smislu pridobivanja in prilaščanja teh prostorov s ciljem njihove nacionalizacije in popolne podrejenosti večnacionalne (ali anacionalne) periferije nacionalno homogenemu centru.²⁸

»THE ADRIATIC IS OURS«. NATIONAL APPROPRIATION OF THE ADRIATIC SEA BEFORE AND AFTER WORLD WAR I

Borut KLABJAN

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: borut.klabjan@zrs.upr.si

SUMMARY

After the downfall of Venice (which had monopolised the area of the Adriatic for several centuries) and the expansion of the Habsburg Monarchy towards the south into the Balkans, the Adriatic Sea became an internal sea of the Triple Alliance concluded in 1882 by three newly-formed national subjects: Italy and Germany between 1860 and 1871 and Austria-Hungary which implemented its dualistic structure in 1867. But despite the fact that Berlin, Rome and Vienna reached a mutual agreement regarding the control of the Adriatic (e.g. it was under military control of the Austro-Hungarian navy) it would be a mistake to think that this equilibrium was static.

The rise of the national idea in particular was the reason for the increasingly open »nationalisation of the sea« emerging in the second half of the 19th century. Thus, in the same manner as the inland, the Adriatic Sea was also affected by the age of nations and nationalism and by conflicting conceptions, with the aim of making it Mare Nostrum. In view of the Venetian hegemony it is not surprising that Fernand Braudel saw the Adriatic coastal regions as the »sphere of a triumphant Italian culture«. Italian nationalist rhetoric has many times referred to the exclusiveness of the centuries-long Italian culture and civilization and relegated the »Other« into a subordinate position.

The main aim of this analysis is to highlight the legitimating mechanisms of the »Other«. They did not appear suddenly in the middle of the 20th century, for example after World War II, but have their origin and mental foundation in the »national« 19th century. This is not only the case of the states directly bordering the Adriatic, but also of those »indirectly bordering« the Adriatic Sea. This is particularly the case during the period after World War I when, on the ruins of the Habsburg Monarchy, new states were formed with their corresponding Adriatic policies. Austria, Czechoslovakia, Hungary, Poland – all these states were economically, politically and culturally bound to the Adriatic. However, the pretensions of these states were based on the already established demands and were not the product of their newly-formed statehood. Thus, on the basis of the highlighted cases it can be understood how the mechanisms of the appropriation of the Adriatic were expanded not only along its shores, but also within a broader Central European area.

Key words: Adriatic, Adriatic Sea, nationalism, Adriatic question, international relations

27 O fluidnosti in kompaktnosti Jadrana glej Cocco, 2007.

28 O poskusu konceptualizacije anacionalnosti glej Zahra, 2010.

VIRI IN LITERATURA

- Dom in svet (1919).** Jože Debevec, Jadransko morje in italijanski pesniki. Dom in svet, 3–6. Ljubljana, 175–176.
- Edinost (1911–1914):** Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice. Trst.
- Jadranka (1921).** Rodoljubka, K obletnici 13. julija, 7. 7. 1921. Trst, 6–7.
- Jadranska zarja (1869):** Jadranska zarja: političen, podučiven i kratkočasen list. Trst.
- L'Adriatico Jugoslavo (1919):** L'Adriatico Jugoslavo: giornale politico settimanale per l'informazione dell'estero. Zagreb.
- Slovenski narod (1918).** Ljubljana.
- Alatri, P. (1959):** Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica (1919-1920). Milano, Feltrinelli.
- Ballinger, P. (2007):** La frantumazione dello spazio adriatico. V: Cocco, E., Minardi, E. (ur.): Immaginare l'Adriatico. Milano, Franco Angeli, 27–44.
- Baskar, B. (2002):** Dvourni Mediteran. Koper, Založba Annales.
- Baud, M., Van Schendel, W. (1997):** Toward a Comparative History of Borderlands. Journal of World History, 8, 2. Honolulu, 211–242.
- Braudel, F. (1995):** Mediterranean and the Mediterranean World at the Age of Philip II. 1. knjiga. Berkeley – Los Angeles, CA, University of California.
- Bracewell, W. (2009):** Orientations. An Anthology of East European Travel Writing, ca. 1550–2000. Budapest, Central European University Press.
- Burgwyn, H. J. (2005):** Empire on the Adriatic. New York, Enigma.
- Caccamo, F. (2000):** L'Italia e la »Nuova Europa«. Milano, Luni.
- Cassi, G. (1915):** Il mare Adriatico. Sua funzione attraverso i tempi. Milano, Hoepli.
- Cattaruzza, M. (ur.) (2003):** Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte dull'Adriatico nord-orientale 1850–1950. Soveria Mannelli, Rubbettino.
- Cocco, E. (2007):** I territori liquidi. Forme e confini di un immaginario adriatico. V: Cocco, E., Minardi, E. (ur.): Immaginare l'Adriatico. Contributi alla riscoperta sociale di uno spazio di frontiera. Milano, Franco Angeli, 11–24.
- Cvijić, J. (1918):** La péninsule balkanique: géographie humaine. Paris, Armand Colin.
- Debevec, J. (1919):** Jadransko morje in italijanski pesniki. Dom in svet, 3–6. Ljubljana, 175–176.
- Di Girolamo, P. (2008):** Mare comune o terra di conquista? La percezione dell'Adriatico attraverso le riviste del fascismo. Il caso de »L'Adriatico«. V: Trinchese, S., Caccamo, F. (ur.): Adriatico contemporaneo. Rotte e percezioni del mare comune tra Ottocento e Novecento. Milano, Franco Angeli, 215–232.
- Driessen, H. (2005):** Mediterranean Port Cities: Cosmopolitanism Reconsidered. History and Anthropology, 16, 1. Abingdon, 129–141.
- Ferraioli, G. (2008):** La visione politica dell'Adriatico dalla fine dell'Ottocento agli esordi del fascismo. V: Trinchese, S., Caccamo F. (ur.): Adriatico contemporaneo. Rotte e percezioni del mare comune tra Ottocento e Novecento. Milano, Franco Angeli, 189–214.
- Finzi, R. et al. (ur.) (2001–2003):** Storia economica e sociale di Trieste. Trieste, Lint.
- Fortis, A. (1987):** Viaggio in Dalmazia. Marsilio.
- Fried, I. (2005):** Fiume città della memoria 1868–1945. Udine, Del Bianco.
- Galandauer, J. (1988):** Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy. Praha, Svoboda.
- Il litorale (1919):** Il litorale jugoslavo dell'Adriatico. Zagreb, Tipografia dello Stato.
- Italicus Senator (1916):** La question de L'Adriatique. Rome.
- Iverardi, G. (1915):** Per l'italianità geografica del Quarnero. Roma.
- Jenko, S. (2002):** Pesmi. Ljubljana, DZS.
- Jihoslovansko-italská otázka (1919).** Praha, Nákladem »Sekcije za narodnu odbranu« Jihoslovanského spolku »Jugoslavija«.
- Kolstø, P. (2002):** Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvoma. V: Kolstø, P. (ur.): Historijski mitovi na Balkanu. Sarajevo, Institut za historiju, 11–38.
- Kozler, P. (1995):** Zemljovid slovenske dežele in pokrajin. Ljubljana, Amalietti.
- Lawton, R., Lee, R. (ur.) (2002):** Population and Society in Western European Port-Cities c. 1650–1939. Liverpool, Liverpool University Press.
- Lederer, I. J. (1966):** La Jugoslavia dalla conferenza della Pace al Trattato di Rapallo. Milano, Il Saggiatore.
- Lipušček, U. (2003):** Ave Wilson. ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920. Ljubljana, Sophia.
- Lo Giudice, G. (1979):** Trieste, l'Austria ed il canale di Suez. Catania, Università degli Studi.
- Lubacewski, T. (1930):** Poljska i more. Zagreb, Zadržna štamparija.
- Klabjan, B. (2007):** Češkoslovaška na Jadranu. Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne. Koper, Založba Annales.
- Kwiatkowski, W. (1924):** Trieste e la sua importanza per il commercio con la Polonia. Trieste, Tip. Sociale.
- Manifestations (1919):** Manifestations Yougoslaves contre L'imperialisme Italien. Paris.
- Matvejević, P. (2000):** Mediteranski brevir. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Michel, B. (1976):** Banques & banquiers en Autriche au debut du 20' siecle. Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques.

- Mihelj, S. (2011):** Imperial Myths between Nationalism and Communism: Appropriations of Imperial Legacies in the North-eastern Adriatic during the Early Cold War. *European Historical Quarterly*, 41, 4, (v tisku).
- Mosse, G. L. (1974):** The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich. New York, Howard Ferting.
- Naša Alzacija-Lorena (1920):** Ljubljana, Delniška tiskarna.
- Nečas, C. (1989):** Na pragu češko-slovenskih finančnih stikov. *Zgodovinski časopis*, 43, 1. Ljubljana, 49–57.
- Negrelli, G. (2002):** Trieste nel mito. V: *Storia d'Italia. Il Friuli – Venezia Giulia. II. Torino*, Giulio Einaudi Editore, 1337–1370.
- Novak, G. (1932):** Naše more. Zagreb, Mjesni odbor II. Jadranske straže u Zagrebu.
- Panjek, G. (2004):** La Cassa di Risparmio e il mercato del credito a Trieste. V: Apollonio, A. et al. (ur.): *La Cassa di Risparmio di Trieste 1842–2002. Roma – Bari, Laterza*, 99–136.
- Petri, R. (2010):** Nostalgia. Memoria e passaggi tra le sponde dell'Adriatico. Venezia, Centro tedesco di studi veneziani.
- Pirjevec, J. (1973):** Mazzini in južni Slovani. *Zgodovinski časopis*, 27. Ljubljana, 329–342.
- Pirjevec, J. (1977):** Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia. Venezia, Marsilio.
- Pirjevec, J. (2008):** »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Randi, O. (1914):** L'Adriatico. Studio geografico, storico e politico. Milano.
- Reill, D. (2007):** A Mission of Mediation: Dalmatia's Multi-national Regionalism from the 1830s-60s. V: Cole, L. (ur.): *Different Paths to the Nation. Houndsmills, Palgrave Macmillan*, 16–36.
- Rodogno, D. (2003):** Il nuovo ordine Mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa, 1940–1943. Torino, Bollati Boringhieri.
- Rumpler, H. (2003):** Economia e potere politico. Il ruolo di Trieste nella politica di sviluppo economico di Vienna. V: Finzi, R. et al. (ur.) (2001–2003): *Storia economica e sociale di Trieste. Trieste, Lint*, 55–124.
- Schulze, H. (2003):** Država in nacija v evropski zgodovini. Ljubljana, Založba /cf.
- Seliškar, T. (1920):** Morje plaka. Ljubljana.
- Slanc, K. (1912):** Avstrijski Jugoslovani in morje. Gorica, Gabršček.
- Sondhaus, L. (1994):** The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867–1918. West Lafayette, IN, Purdue University Press.
- Stuhlpfarrer, K. (1998):** Trieste e Austria. Il primo lustro del secondo dopoguerra. *Acta Histriae VI. Koper*, 253–260.
- Tamaro, A. (1915a):** L'Adriatico golfo d'Italia. Milano, Treves.
- Tamaro, A. (1915b):** Italiani e Slavi nell'Adriatico. Roma, Athenaeum.
- Tamburini, O. (2008):** »Oltre la foschia«. *Orientalizzazione dell'Italia e percezione dell'Adriatico nel primo ventennio del Novecento. V: Trinchese, S., Caccamo, F. (ur.): Adriatico contemporaneo. Rotte e percezioni del mare comune tra Ottocento e Novecento. Milano, Franco Angeli*, 41–64.
- Trieste und Fiume (1930):** Trieste und Fiume im Weltverkehre. *Praktische Winke. Wien – Praha – Budapest, Komerziell Agentur der italienischen Staatsbahnen.*
- Trinchese, S., Caccamo, F. (2011):** Rotte adriatiche. Tra Italia, Balcani e Mediterraneo.
- Valiani, L. (1966):** La dissoluzione dell'Austria-Ungheria. Milano, Il Saggiatore.
- Valussi, P. (1871):** L'Adriatico in relazione agli interessi nazionali dell'Italia. Udine, Tip. Jacob e Colmegna.
- Verginella, M. (2005):** Mit o slovenskem Trstu. *Goriški letnik*, 30/31. Nova Gorica, 91–104.
- Volpi, G. (2003):** Fiumani, ungheresi, italiani. La formazione dell'identità nazionale a Fiume nell'epoca dualista (1867–1914). V: Cattaruzza, M. (ur.): *Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950. Soveria Mannelli, Rubbettino*, 47–72.
- Wolff, L. (2006):** Venezia e gli Slavi. La scoperta della Dalmazia nell'età dell'Illuminismo. Roma, Veltrò.
- Wörsdörfer, R. (2008):** Visioni germaniche dell'area adriatica. Dalla costruzione della Südbahn alla fine della seconda guerra mondiale. V: Trinchese, S., Caccamo, F. (ur.): *Adriatico contemporaneo. Rotte e percezioni del mare comune tra Ottocento e Novecento. Milano, Franco Angeli*, 189–214.
- Zahra, T. (2010):** Imagined Non-Communities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review*, 69. Stanford (CA), 93–119.
- Zucconi, G. (2008):** Una città cosmopolita. Fiume e il suo fronte-mare nell'età dualistica (1870–1914). Roma, Viella.